

ETO: 821.511.141"19"
821.511.141-92"19"
654.15(439)
DOI: 10.19090/hk.2025.1.27-42

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
julijana.ispanovic.capo@ff.uns.ac.rs
ORCID 0000-0003-4277-2765

TELEFONOS TÖRTÉNETEK, MOTÍVUMOK A MAGYAR IRODALOMBAN

A nyugatosok „telefonos kultúrája”

Telephone stories, motifs in Hungarian literature

The “telephone culture” of the Nyugat generation of authors

Telefonske priče kao motivi u mađarskoj književnosti

„Telefonska kultura” književnog časopisa Nyugat

A 20. századi magyar irodalom meghatározó folyóirata körül tömörülő alkotók három nemzedéke a magyar irodalom nyugati szintre emelése mellett a városi polgári kultúra kialakulásának is részese. A nyugati irodalom legfrissebb törekvéseinek a közvetítése, megélése mellett aktív, jelen levő részesei az urbanizálódó főváros arculatváltásának, többek között műszaki, technikai fejlesztésének/fejlődésének is. A korszerűsödő életmód életviteli, közlekedési és kommunikációs újításai, eszközeivel nemcsak magánemberként élnek, világképüket, művészetüket, próza- és versszövegeiket is gazdagítják. A nyugatos költők verseinek gyakori motívuma a távbeszélő. A munka célja a *Nyugat* költőinek, prózaíróinak a szövegein keresztül elérhető budapesti „telefonos kultúra”, telefonhasználat jellemzőinek a megismerése. *Kulcsszavak:* *Nyugat*, magyar irodalom, telefon, Budapest, kultúrtörténet

Távbeszélő, telefonközpont

A telefonkészülék (távbeszélő) kifejlesztése, akár a távíróé, több feltaláló nevéhez fűződött. Az amerikai Samuel Finley Breese Morse (1791–1872) elektromágneses elven működő, nagy hatótávolságú távírója, majd az 1844. május

27-én átadott Washington–Baltimore távíróvonal forradalmasította a távközlést. 1851-ben Francois Dumont szabadalmaztatta az elektromos távíróközpontot, amit a Universal Private Telegraph Társaság 1865-től a gyakorlatban is alkalmazott (Bödök 2005).

A telefon „feltalálása” nem kizárólag és elsősorban Alexander Graham Bell (1847–1922) nevéhez fűződik. A fejlesztés alapja a Morse-távíró működési elve. Charles Bourseul belga származású francia mérnök már 1854-ben foglalkozott azzal a lehetőséggel, hogy a távíróhálózat nemcsak betűjeleket, hanem hangot is továbbíthatna elektromos jel formájában. Johan Philip Reis (1834–1874) német fizikus és feltaláló 1860-ban a probléma gyakorlati megoldásán dolgozott. Bell közvetlen előde egy olasz bevándorló, Antonio Meucci (1808–1896), aki találmányát 1874-ben anyagiak hiányában nem tudta jogi védelem alá helyezni. Végül Bell és csapata szabadalmaztatta a telefont 1876-ban Bostonban. Elisha Gray (1835–1901) amerikai mérnök, a Western Electric társalapítója és a „zenés távíró” feltalálója csak két órával késte le Bell szabadalmi bejelentését. Kicsit később, 1878-ban Thomas Alva Edison (1847–1931) amerikai feltaláló és üzletember a szénporos mikrofon megszerkesztésével tökéletesítette a távbeszélő hangját. A fentiek ellenére 2002-ben az Amerikai Egyesült Államok képviselőháza nyilatkozatban szolgáltatott elégtételt, az olasz mérnököt, Meuccit ismerte el a telefon feltalálójának (Bödök 2005).

A telefon elterjedését a nagyvilágban a telefonközpont feltalálása tette lehetővé. A pesti születésű Puskás Tivadarnak (1845–1893) tulajdonított¹ kommunikációs eszközt, a telefonközpont-készüléket Charles Scribner szabadalmaztatta. Az első berendezést, amely a Dumont-féle távíróközpont elvén működött, 1877-ben helyezték üzembe Bostonban (Domonkos 2021). Még ugyanebben az évben létesítették az első rendszeres telefonvonalat Berlinben. 1879-ben Európában is megjelent az első telefonközpont. Párizsban Puskás Tivadar – Edison képviselőjében – építette meg (Lőrinc 2016).

Magyarországon az első telefonbeszélgetés 1877. november 29-én zajlott le a fővárosi postapalotában. A beszélgetők Takács János távirdai főigazgató és több hivatalnok:

Négy telephon állt rendelkezésükre s száznyleven méter hosszúra próbáltak beszélni egy alanti szobából egy harmademeletibe. Egy cikket és a „Szózat”-ot mondtak bele s mindezt a harmadik emeleten jól hallotta az ott hallgató Sztupka titkár. Az eredményt kielégítőnek találták, s a

¹ Legfeljebb az ötlet lehetett Puskásé, erre azonban semmilyen egykorú forrás nem utal (Lőrinc 2016).

készüléknek, ha tökéletesítik, hasznos jövője lehet. A távolba beszéléshez most még gyakorlat kell, különben hiányosan hangzik a távoli hallgató fülébe. Tegnap este a pesti központi és budavári távíró állomások közt volt hasonló kísérlet e távbeszélő készülékkel (Ismeretlen 1877, 1306).

A telefon elterjesztése Magyarországon a Puskás testvéreknek, Tivadarnak és Ferencnek köszönhető (Kósa 2006). Puskás Ferenc (1848–1884) hadmérnök 1879-ben két állomás közötti többnapos telefonnepszerűsítő bemutatót szervezett egy Gyöngytyúk (ma: Gyulai Pál) utcai házban, ahol a második emelet (saját lakása) és egy földszinti lakás között kiépített telefonvonalat próbálhatott ki a fővárosi nagyközönség (Domonkos 2021).

Puskás Tivadar 1881-ben Budapesten létrehozta saját távbeszélőrendszerét, közreműködött a madridi telefonhasználat elterjesztésében. Öccse, Ferenc halála (1884) után hazatért Magyarországra, és átvette a Budapesti Telefonhálózat irányítását. Az első fővárosi telefonközpont 1881 májusában kezdte meg működését huszonöt előfizetővel. Az első előfizetők egyike a *Pesti Hírlap*. A cég első főmérnöke a pályakezdő Nikola Tesla (1856–1943). 1882-ben megjelent az első budapesti telefonkönyv 238 előfizető nevével és címével (Domonkos 2021).

1897-ben államosították, racionalizálták a budapesti távbeszélő-hálózatot. A Magyar Királyi Posta és Távírda a több kisebb telefonközpont helyett egy főközpontot állított föl Budapest VI. kerületében, amely már ötezer vonalat volt képes fenntartani. Ezt a számot 1900-ra meghaladták. Az újabb főközpontot a Terézvárosban nyitották meg 1903-ban. A Balázs Ernő műépítész tervezte háromemeletes szecessziós-historizáló épületben 22 000 vonalat voltak képesek kiszolgálni. Az indulás évében mindössze három telefonos kisasszony dolgozott a telefonközpont kapcsolótermében. Az eredetileg tervezett szürke egyenruha helyett új, kék színű munkaruhát kaptak. Az új főközpontban vezették be először a CB (közös telepes) rendszert, amelynek újdonsága, hogy

amikor az előfizető felvette, illetve leemelte a kagylót, a központban rögtön egy lámpa kigyulladás jelezte, hogy vonalat kér. Úgyszintén izzólámpa jelezte a kezelőnek, ha a hívott fél fogadta a hívást. Amikor a felek a hívást befejezték, és visszaakasztották a kagylót, az izzók kialudtak, jelezvén a központban, hogy a hívás véget ért, a kapcsolatot bontja a kezelő (Papai 2024).

A terézvárosi telefonközpont 1904-ben Európa legnagyobb távbeszélőközpontja, amely naponta hetvenezer beszélgetést bonyolított le. 1907-ben háromszáz telefonkezelő és nyolc ellenőr közreműködésével napi százezer

beszélgetést folytatott le a több mint tízezer budapesti előfizető. 1909 elején már tizenötezer telefon-előfizető volt jelen a rendszerben. A kézi kapcsolású Teréz központ folyamatos bővítést igényelt, ezért 1928-ban felállították az első tízezer készülékes automata központot, majd 1930-ban bekapcsolták a húsz ezer előfizetőt ellátni képes, végleges automata központot. 1932-ig decentralizálták a budapesti telefonhálózatot, több kerületi központot és alközpontot hoztak létre, a Teréz központ elveszítette központi szerepét (Pápai 2024).

Telefon és haladás

A korszak új technikai vívmánya, a telefon a *Nyugat* írói számára egyrészt a modernitás, a korszakváltás, a haladás megtestesítőjének tűnik. Ez a bizalom nem felhőtlen.

Ady Endre *Az év komédiája* című szimbolista versében egy fiktív, bizarr újévi telefonbeszélgetést jelenít meg „minden dolgok szimbolikus voltának nagy érzése”-vel (Babits 1996, 158). A beszélgetők: két tudós, nemes Kubelik János, a kínai Tuán herceg, a barátságos idegen, Thália és a búcsúzó óév. Az egyik beszélő egy „hang az interurbán telefonon” (Ady 1982 II., 492). Az új találmány egy új korszakot, a 20. századot köszönti egy fiktív telefonos „konferenciával”, melynek végén megfogalmazódik a profetikus kétely, az új század talán még rosszabbat hoz, mindhiába a műszaki haladás, az ember természete alapjaiban nem változott.

Az új évszázadban új stílusú bérházak épülnek, modern berendezéssel, az elektromosság jegyében („És járnak majd a liften, / És van már benne telefon / És telefon / A villanydrót minden falat, / És gázkályha van azalatt” – Szép Ernő: *Új ház*). Múlt idők vármegyei világának „rút” akácai már nem keretezik az új, udvartalan épületek nagy és kis lakásait, amelyek tárgyi világában (palatető, Rabitz-falak, villanycsengő, lift, gázkályha) alapvető lakberendezési kellék a telefon. Szép Ernő verse másrészt a modern építkezés paródiájába fordul át: „Óh, gyönyör, oh te ház, / Kész a pesti ház, / Jaj de szép, jaj de új, / Pillamba könnyű vegyül... / Csak kérlek, rá ne fujj, / Mert összedől” (Szép 2015). Nemcsak az új pesti bérház, hanem a telefonkészülék megítélése is kettős felhangú Szép Ernő verseiben. A nagy háború előtti boldog békeidőkben még „andalítóan zengett”, midőn a költő alkalmi verseit írta valamelyik lap szerkesztőségében (Szép 2015). A „vedlett, fáradt” pesti házak mindennapjaiban is többnyire cseng a telefon, ha még nem kapcsolták ki (*A pesti ház*), megfáradt, civilizációs jelkép (*Ada-Kaleh*), máskor viszont a nagyvilágban, az Amerikai Egyesült Államokban „mindig jó”, kifogástalanul működő, modern készülék

(Oregon). A 20. századi magyarországi városlakó korszerű életérzését közvetíti Illyés Gyula *Hegymászó bot* című verse is: „Csapot fordítok: foly a víz. / Gombot nyomok meg: ég a villany. / Bízom a telefonban is. / Kávét várok a géptől: itt van” (Illyés 1983, 183).

A budapesti nagyközönség a mindennapokban nem fogadta maradéktalan örömmel a fővárost behálózó telefonközpontok kiépítését. Egyes háztulajdonosok bért kívántak szedni az épületek homlokzatára rögzített telefonvezetékek után (Domonkos 2021). Az új eszköz árnyoldala nemcsak a városképet megbontható telefondrótok látványában mutatkozik meg, a magyar irodalom szövegeiben is fel-feltűnik. A haladás egyik eszköze, a telefon olykor elérhetetlenné válik. Tóth Árpád *Sztrájk*-versében (1912) beszüntette a munkát a főváros, az egyetem, a városi üzletek, a vagyonmérleg, az időjárás, a nap, a kamatláb, „a kávékon a hab”, és természetesen „sztrájkol a bájos telefon-központ” (Tóth 1979, 354). Az új technológia fenntartása, elfogadása nem zökkenőmentes. Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényében Budapest román megszállása a telefonhálózat működését is érinti, hiszen „mindenelőtt leszereltették a magánlakások telefonjait. Két hadiszekér megtetejezve telefonkészülékekkel, elszakított drótokkal végigdöcögött a Krisztina körúton” (Kosztolányi 1974, 19). A vidékről, a népi kultúra felől érkező cseléd lány, Anna, akár a városi kispolgár, hamar megszokja a villanyvilágítást. Az elektromosság fogalmával, a hálózat működési elvével ugyan nincs tisztában, de gyorsan alkalmazkodik. Hasonló a helyzet a telefonnal is: „Pár napig síri hangon beszélt a tölcsérbe, összetévesztette a hallgatóval, de később a telefonnal is megbarátkozott” (Kosztolányi 1974, 41). A telefonos beszélgetés arctalansága alkalom az alacsonyabb társadalmi helyzetbe szorult cseléd lázadására („Múltkor például fölszólítom egy barátom lakását. Valami idegen hang volt a telefontól. »Az alkalmazott?« – kérdezem. »Nem« – válaszolt a hang, de egészen szemtelenül: – »a cseléd«. Ezt hallani kellett volna. Annyira meghökkentem, hogy nem is tudtam, mire magyarázzam. Csak tartottam kezemben a hallgatót, melyben még ott recsegett ez a hang, dühösen, kihívó dölyffel” – Kosztolányi 1974, 52), vagy éppen a beilleszkedés, a hasonulás eszköze („Anna pedig az érdekességéből napról napra vesztett. Annyira belesimult a ház rendjébe, hogy eltűnt, észre se vették, nem is beszéltek róla sehol. Mint a legtöbb cseléd, ő is utánozni kezdte asszonyát. A haját már egészen úgy simította végig, mint Vizyné, s az ismerősök, mikor telefonoztak, gyakran nem tudták, hogy az ő hangját hallják-e, vagy az asszonyáét” – Kosztolányi 1974, 102). Anna életmódváltása a korszerűsödő főváros közege ellenére sikertelen. A fejlődő technológia háttérében vegetáló kispolgári regényfigurák viselkedéseit, emberi gyarlóságait csak erőszakkal képes felol-

dani. A gyilkosságot konstatáló rendőr helyszínelő munkáját a személytelen, Anna szenvtelenségéhez illő távbeszélő-készülék is segíti:

– Hol a telefon? – kérdezte Annát.

Az a fejével arrafelé biccentett, ahol volt.

– Halló – szólt a rendőr. – Egykerületi kapitányság...? Halló... halló... Szücs Antal, 1327-es rendőrőrmester alázattal jelentem a fogalmazó úrnak... Gyilkosság történt... kettős gyilkosság... Attila utca 238, első emelet... Víz... Mi a másik neve...? Gornél... Igenis... Kornél... Mind a kettő meghalt... A tettest elfogtam... A helyszínt fönntartom... Igenis – fogadta a fogalmazó rendelkezéseit –, igen... igen... igen... igen... igen... igen... (Kosztolányi 1974, 116).

A távbeszélő a kora modern kor ártalmainak egyik okozója is. Tóth Árpád *Szomorú nóta a telefonról* (1912) című versében a telefonálót „távbeszélő-bajok” (fejfájás, gyomorideg, zsigerekig hatoló nyugtalanság) kínozzák, amikor hosszas várakozás után jut csak vonalhoz. Gyakori eset, hogy a már-már családtagnak számító készülék tulajdonosa ellen fordul („megvadul e háziállat. / És holttá pusztul minden élő, / Ha kínozza a távbeszélő” – Tóth 1979, 351). Illyés Gyula 1936-os versszövegében (*Sasad, Farkasrét*) a telefon a horror eszközeivel a civilizált embert, a nyugati kultúra értékeit köti gúzsba („Ki nem utálja még a telefont! / S a többi barbár csapot, mely befont, / áttörve téglát, cserepet, betont, / ropogtat, mint a Szörny Laokoont” – Illyés 1937, 212). Szabó Lőrinc versmonológiájában (*Monológ a sötétben*, 1936) a telefonban megszólaló, a szeretett családtagot kiváltó hang az elidegenedés hangja (Szabó 1982 I., 374).

A telefonos kisasszony

A telefonálás hőskorának nélkülözhetetlen eleme az emberi tényező. A hívót és a hívott felet a telefonközpontban dolgozó, sötétkék egyenruhás telefonos kisasszony kapcsolta össze. Telefonkezelő kisasszony csak az lehetett, aki két úri családtól bírt ajánlólevéllel, tisztán, érthetően beszélt, és alapfokon ismert néhány idegen nyelvet. Az első magyarországi telefonos kisasszonyt Matkovics Júliának hívták, aki még magától Puskás Tivadartól sajátította el a távbeszélő kezelését, majd betanította munkatársnőit (Domonkos 2021). Telefonkönyv hiányában az első segédlet egy kétoldalas telefonnévsor (1882) volt. Kapcsolási számokat még nem tartalmazott, mert azt a telefonkezelő kisasszonyok fejből tudták. A telefonálni vágyók gyakran úgy vélték, hogy a telefonos kisasszonyok kiszolgáltatótjai, akik sokszor tévesen kapcsolták a vonalakat (Halmos 2005).

Krúdy Gyula „telefonista kisasszonya” a hangjából él, gyakran kimerült, ritkán jár társaságba, szabadidejében házimunkát végez, és „sebtiben olvas füzetes regényt”. Hangja nem varázsfuvola, nem olyan, mint némelyik nő, aki „úgy tud bánni a hangjával a telefon kagylóján át, mint egy hastáncosnő a derekával” (Urbán 1998, 64). Rabszolgamunkát végez. *A pesti telefonosnők* (1917) című Krúdy-kispróza hősnője minden türelmetlenség és elégedetlenség ellenére szenvtelenül kapcsol és bont, „ismeretlenül, láthatatlanul dolgozik, mint a hajófűtő az óceánjáró mélyében” (Urbán 1998, 65). A műszaki haladás tereiben, így a telefonhálózat világában megjelenő, munkát vállaló nőalakok viselkedésmintái a kor feminista eszmevilágához is kapcsolódnak. Kosztolányi Dezső *Telefonos kisasszony* című kisepikája, fiktív riportja érzékenyít, a szimpátia szövege. Fölfedi, ehhez a sokszor alábecsült munkához (hiszen nők végzik) szakértelem, kitartás, fizikai állóképesség, türelem szükséges az ügyfelek érthetetlen beszéde, türelmetlensége, gorombáskodásai, telefonviccei ellenében. A telefondrótokon keresztül áramló életeket, virtuális világokat összekapcsoló telefonos kisasszonyt a munka etikettje szenvtelenségre, kívülállásra kötelezi, de ő is emberből van, s akár Kosztolányi városlakó versbeszélőjét a *Mint a szegény telefonoskisasszony...* (1933) című versben, olykor beszippantja a modern technikai haladás építette művi világ („és álmodom, mint e szegényke néha, / hogy elpihenek én is boldogan majd / s a telefonban hallom a patakzajt, / lámpámban nézem a fényes mezőt...” – Urbán 1998, 61).

A munka, az üzlet terepe

A kapitalizálódó 20. század meghatározó alakja a vezérigazgató. Kosztolányi *Édes Anna* című regényében amerikai üzletemberekkel tárgyal, autón száguldozik, liften röpköd, „s körötte zengettek a telefonok, zúgtak a csőposták, röpködtek a táviratok” (Kosztolányi 1974, 66). A modern világ technikai eszközei forradalmasítják a mindennapokat, majd hamarosan mind a civil élet, mind a munka világának a megszokott tárgyaivá válnak. Babits Mihály *Mozgófénykép* című, a hajszafilm vágásaival, eszközeivel ható (Füzi 2016) versében egy külföldi szerelmi történet (amerikai leányszoktatás) kontextusában a telefon az üzleti szféra nélkülözhetetlen, dinamikát fokozó eszköze. Az Újvilág milliomos üzletembere „rendel, levelez, sűrűg, üzleteit köti, telefonoz” (Babits 1993, 37), másrészt a „szenzációs” automobilos menekülés tempóját egy távirati/telefonos hasonlatként értelmezhető stílusesezköz teszi érzékletessé: „S sebesebben mint hír a dróton, a bús utakon tova gördül a két robogó” (Babits 1993, 37). Babits *Detektívhistóriájában* szintén eluralják a versvilágot a kapitalista üzleti élet

„modern csudái”, a páncélszekrény, a rekeszes lámpa, az elektromos fűrógép, a hatemeletes modern üzletház, a lift, a betonfalak, az acélplafon és a telefon. Az utóbbi eszköz nemcsak az üzletember, hanem a toll emberének a munkáját is támogatja. Az (újság)író belső mozija a *Téli barlang* című szövegben egy rideg közegben éli meg a modern technikát. A versbeszélő vidéki nyaralásából a „téli barlangba”, a városi, pesti lakásba, „munkahelyére”, könyvtárba, az únt villanyfénybe, dolgozószobájába érkezik vissza, ahol öröm helyett „fenyegetve csillan a telefon” (Babits 1993, 395). A változó, korszerűsödő világ képeit rögzíti Kosztolányi Dezső költészete is. A *Kik élnek itt a dolgozószobámban?* (1924) című költemény egyetlen strófába sűríti az otthon védett/óvó közegét, s az ebbe a gondolkodó, nézelődő, elmélázó magánterébe békésen illeszkedő telefont („Kik élnek itt a dolgozószobámban? / Az ingaóra, mely siet serény / útján tovább, a telefon, a lámpa, / a szivarom, a tűz, a fény. Meg én” – Kosztolányi 1984 I., 405). A közösségi térben, a sajtó világában, a szerkesztőhivatalban megjelenő távbeszélő viszont már nemcsak „fenyeget”, hanem elhatalmasodik, uralja közegét. Kosztolányi Dezső versben (*Nagy a reggel*, 1924) is „elmondja”, milyen az újságíró munkanapja: „Tíz órakor unottan ásítok, / délben fáj a fejem, / délután a telefon kagylója / szavak moslékját hömpölygeti felém” (Kosztolányi 1984 I., 476). Másutt (*Egy régi, régi tárca*) prózába, novellába foglalva egyetlen mondatba tömöríti az újságcikk megírásának eszközkészletét, munkafolyamatát: „Telefonoztam, megírtam a cikkemet, cigarettáztam” (Kosztolányi 2007 II., 140). A modern életmódnak kiszolgáltatott íróembert éjszakai sürgönyök, „vad” telefonok (Kosztolányi Dezső: *Fejtörő felnőtteknek*, 1925) zaklatják. A felgyorsult élettempó eleinte magával ragad. Homérosznak, a költőből lett kényszerűségírónak, a *Homérosz* című novella hősének „először tetszett a lázas szerkesztőségi hajsza, a pazar fényt szétszóró villanyoskörtek, a csörömpölő telefonok, a frissen nyomtatott lapok, melyekben tisztán és rendesen olvashatta mindazt, amit alig egy félórával előbb kuzán papírra vetett” (Kosztolányi 2007 I., 48).

Esti Kornél a „szorosabb” írói mesterséget gyakorolja, a mindennapi újságírói robotba sülyedt kávéházi tudósító portréját rajzolja. Azokét az emberekét, akik

kis, ideges cigarettákat szívnak, s éjszaka kettő felé a telefonokon lógva öngyilkos cselédeket, családirtó szörnyeket, liliomtiprókat ordítanak bele a hangtölcsérbe a szerkesztőségekben ülő ügyeletes gyorsírónak, betűzve a tettesek és áldozatok nevét [...], vagy hajnalig darvadoznak a kopott plüsspamlagon, és ásítva, káromkodva virrasztják a nemzet szünni nem akaró haldoklóit, egy élemedett politikust vagy egy öreg, érdemes író, hogy mikor végre-valahára kegyeskednek meghalni, „átszólhassanak a

redakcióba”, és az éjjeli szerkesztő betördelhesse a lapba a már hetek óta kiöntött, körülzsinogelt, friss döbbenettől és könnyektől csöpögő ólomhasábokat (Kosztolányi 2011, 148).

Juhász Gyula költészetében a „toll katonái” vidéki újságírók, kopott szerkesztőségek „bús hegedősei”, akik mind a szerelmet, mind a külvilágot a telefon „lázás” kagylóján keresztül érik el (Juhász 1979, 385–386).

Szerelmes beszélgetések

A 19. és a 20. század fordulójának fejlődő technikai civilizációja a férfi-nő kapcsolat viszonylatait is átformálja. A romantikus szerelem ideológiájának megrendülését, a gazdasági és szeretetközösségeként funkcionáló család széttagozódását a szexualitás egyre inkább elhatalmasodó megnyilvánulásai, kapcsolathálói bontják tovább (Balogh 2024). A távolsági telefonbeszélgetés, miután a 19. század kilencvenes éveiben kiépültek a városokat összekötő vonalak, az új testi/lelki kapcsolatok létrehozásának, az udvarlásnak az egyik praktikus eszközeként is igen jól megállja helyét. „Óh, hány viszonyt tesz édesebbé / A most megnyitott telefon, / Az interurbán telefon” – olvasható Ady Endre *Dal az interurbán telefonról* című versében (Ady 1982 II., 460), mert a távbeszélő, hibái ellenére, a pillanat gyorsaságával győzi le a teret, kapcsolja össze a szerelmest ábrándjainak tárgyával. Juhász Gyula *Telefon* című versében a távbeszélő erotikus eszköz, a testiség forrása, a múltbeli szerelem, egy régi nyár hangja dalol selymesen, bársonyosan, pajkos villiként. A kagyló bűg, „dús gyöngyöket terem”, s végül „édesbús viharzón” zeng, akár a végtelen tenger. A fiatal Kosztolányi Dezső 1906-ban megírja a magyar irodalom első telefonos szerelmi történetét. A *Boszorkányos esték* (1906) című novelláskötetben olvasható rövidtörténet szervezőelve a szerelem és a telefon (*Egy hang a szobában*). Egy névtelen, sovány, sápadt arcú hivatalnok a kietlen, kaszárnyszerű, üres hivatalban hajnali egykor. Novemberi eső, mozdulatlan lámpák fényköre, kialszik a tűz a kályhában, megáll a falióra, fagyos, halálos csend. A horrorfilmek képvilágára, hangulati elemeire rájátszó történetmondás hőse a 20. század technikai vívmányaihoz menekül, a villanyfényhez és a telefonhoz. A férfi beleszól a telefonkagylóba, elmosolyodik, és hirtelen kivilágosodik a történet. Goór Balázs banki segédkönyvvezető kilép a névtelenségből. A vonal másik végén egy másik hang, egy regényt olvasó telefonos kisasszony meleg, puha, „muzsikás” hangja duruzsol: „Az ázott drótokon most két szomorú rabszolgalelek ölelkezik [...] a lány pici füle pedig valahol messze, rubinpirosra gyul a belémuzsikáló férfihangtól” (Kosztolányi 2007 II., 230). Kosztolányi Dezső

egy évvel később *Aranyfonál* (1907) című kötetében is közzéteszi a fenti szöveget, immár címadó novellaként. A címváltoztatás a horrorisztikus intonáció, az elidegenedés ellenében „az eleven meleg arany fonálra”, az emberi kommunikációra, kapcsolatteremtésre irányítja a figyelmet. A jelenlét kiterjesztéseként és kölcsönösségeként felfogott eszköz, a telefon (Szabó 2022) lehetővé teszi, hogy a szerelmesek mindenhol egyszerre legyenek jelen, mindkét hivatalban, és kettejük intim találkozástörténetében is. Kosztolányi Dezső a telefon, a telefonközpont működési elvét, képességét „használva” alakítja prózaszöveggé az erotika, a testi szerelem izgalmát.

A szépnek nem mondható, öregedő, lestrapált nő metamorfózisa a *Hímek* (1911) című novellában olvasható:

A diák a fülébe suttogott, mint egy telefonkagylóba. Mindenkinek ez jutott eszébe, amikor beszélt hozzá. Az elektromos asszony szinte nem is volt húsból és vérből, de valami égőbb anyagból. A szavakat felfogták az idegek villamos sodronyai, továbbították a központba, s látni lehetett, mikor érnek az öntudatába, mert akkor a szemei felszikráztak, jelt adtak a beszélőnek, s folyt tovább a füledt, mesterséges, rendkívüli élet (Kosztolányi 2007 II., 303).

Rémregény, telefonszörny

A korabeli rémirodalomban járatos (Kovács 2021) Kosztolányi Dezső szövege egy másik világba lényegül át, amikor a telefonközpontot, a rémregény felé mozdulva, egy misztikus 20. századi vallás székesegyházaként jeleníti meg, fénné változott hangokkal, műszerek acélzajával. A telefonközpont antropomorfizált palota. Hangzavar, fények, kattogó „villamos számológépek” zaja árad belőle. Beljebb tekintve misztikus és félelmetes:

Lenn a pince ablakán derékvastagságú kábelaknák zuhannak be ólomzuhatagként, keresve a központot, hogy minden, ami künn izommunka, itt ebben a központi idegrendszerben, ebben az idegcsövekkel, ideggócokkal körülkacsolt óriási agyvelőben öntudatra jusson. Sohase láttam ilyen értelmes, ideges épületet. A holtnak hitt anyag itt érzékeny. Minden mozog és lélegzik, titkos percenéssel (*Telefonos kisasszony* – Urbán 1998).

„Szivarra gyűjtök, rémregényt falok” (Kosztolányi 1984 II., 106) – sorolja Kosztolányi Dezső versbeszélője a *Naenia* (1907) című versben. A költő első novelláskötetében (*Boszorkányos esték*, 1906) *A telefon* című novellában horrorisztikussá nagyítja a hétköznapi kommunikációs eszközt. A fekete

hajnalban induló történet újságírója, a szelíd, jelentéktelen külsejű fiatalember, Benedek egy antropomorf csodaszörny áldozatává lesz. Mind a telefon, mind Benedek metamorfózisa rémisztő. A vad küzdelemben a távbeszélő-készülék telefonszörnyé alakul, sunyi, gonosz szerkezetű, amelyben lomha, de életlenül vér kering, s amelynek összegabalyodott zsinórai úgy lógnak, akár a belek. A készülék hirtelen gigászivá nő, torkon ragadja Benedeket, és fojtogatni kezdi. A szelíd fiú ezen a ponton fordul ki önmagából, és összezúzza, darabokra töri a kolosszust, a távbeszélőt. Kosztolányi Dezső telefonja a *Telefonom* című kisprózában egyrészt „valami korcs csoda” (Urbán 1998, 7), a 20. század homunculusa, átmenet tárgy és élőlény között, másrészt már majdnem családtag, akit ugyan mindenki szid, mégis mindenki szeret.

Üzenet a túlvilágról

A 19. és a 20. század fordulóján Budapest gyászkultúrája új polgári gyászszokásokat termel ki. A századvég (sokszor aktuálpolitikai érdekektől sem mentes) színpompás temetései szakítanak a bensőséges szertartásrenddel, a halál megszépített társadalmi eseménnyé, gyászünneppé válik, urbanizálódik. A polgárosodó fővárosban kiépül a temetkezés intézményrendszere, a halál bürokratizálódik (Lakner 1993). A fenti gyászkultúra környezetében íródik Kosztolányi Dezső „halotti búcsúztatója” (*Halotti beszéd*, 1933), amely a kortárs temetési szertartás megszokott hangnemének lebontásával, a maga csupasz mivoltában emlékezik a gyarló emberre, aki szokványos, mindennapi életet élt, beszélt, evett, bort ivott, olcsó cigarettát szívott és telefonált, mégis, a maga kicsiségében is egyedi, egyszeri megtestesülése az életnek, az isteni fénynek. A Kosztolányihoz mind emberi, mind művészi mivoltában kötődő József Attila (Hózsá 2011) telefonon értesül a költő, Juhász Gyula haláláról. 1937. április 5-én írja a búcsúverset, a *Meghalt Juhász Gyula* című szonettet, melynek kezdő sora: „Szól a telefon, fáj a hír” (József 1983, 438). A szonett hamarosan átalakul, lerövidül, cím nélküli töredékként lesz József Attila utolsó versévé. Cím nélküli töredékként, sírirként (Szőke 2005) jegyzi az elhátározott öngyilkossági szándékot, a halált, amelyről ebben az esetben is egy telefonhívás ad hírt (Stoll 2000). A telefonmotívummal jegyzett utolsó vers meghatározó építőköve annak az öngyilkosság-narratívának, amely a József Attila-kánont létrehozta és fenntartja (Tverdota 2023).

A telefon és a halálhír Szabó Lőrinc versében is összekapcsolódik: „Meghalt! – szinte dörren a hír, / hozza ujság vagy telefon, / úgy jön, mint egy puskalövés, / élesen, kurtán, szárazon” (*Mindennap valaki* – Szabó 1982 I., 372). A váratlanul érkező telefonhívás a halál hirtelen eljövételével hozható összefüggésbe

(Konkoly 2019). A gyász kultúra e világi szertartásrendjében megjelenő telefonkészülék a nyugatosok költészetében a túlvilág halálüzenetét is célba juttatja. A halállal folytatott telefonbeszélgetést, „a hangok haláltáncát” (Konkoly 2019, 60) a magyar irodalom haláltáncszövegeinek egyike, Babits Mihály *Haláltánc* című verse rögzíti: „Honnan tudom, hogy te jössz? / megtelefonáltad. / Lelkemen át utadat / régen megcsináltad. / Felriasztott éjeken / telefonod hangja: / bal fülemben élesen / csendült rémharangja: *Halló! Halál!*” (Babits 1993, 83). Babits verseiben, esszéiben a gép (mozigép, gramofon, írógép, rádió, „televizor”), a gépiesség, a gépszerűség motívumai és jelzői az elgépiesítő, dehumanizáló jövő előfutárai (Szénási 2019, 49). A fenti módon értelmezett gépek sorába a távbeszélő is beilleszthető. A *Haláltánc* kísérteties vershelyzetében telefonáló lírai én jelenvalósága a halál tudatában eltöltött, cselekvő élet allegóriájaként is felfogható. A telefon a halált kommunikálja, „a halál eljövételének telefonhívásként történő megjelenítése egyszerre viszi színre az idegenséget és egyszerre számolja is fel azt” (Konkoly 2019, 59).

A mindennapok telefonjától a luxustelefonig

A nyugatosok „telefonos kultúrájának” sokszínűségéről a fentiek mellett egyéb különféle előfordulások tanúskodnak. Kosztolányi Dezső *Boldog, szomorú dal* című szövegében a versbeszélő szellemi és földi javait summázza, „vagyonjegyzékének” mindennapi, elengedhetetlen tartozéka a telefon. *Útirajzok* (1917) című versciklusában a messzi északon, Stockholmban kóborló lírai én mindössze két fontos könyvet tart a hotelszoba asztalán, a Bibliát és a telefonkönyvet. Babits Mihály telefonmotívuma továbblép, az e világi használati tárgy, a telefon az égi szféra kellékévé magasztosul. *A jó hír* című karácsonyi versben az éji telefoncsörgésre felriadó versbeszélő vacogva kel ki ágyából, fejében ködös rémálmok, háborús szörnyűségek kavarnak, midőn kiderül, a telefonon örömhír érkezik: „Úgy ment, imbolygott, mint fehér kísértet, / fölkapta a kagylót, beszólt rémült hangon, / s a messzeségből világos zengéssel / csapott vissza kitárul / fülebe a hír: »Megszületett a gyermek!«” (Babits 1993, 404).

A telefon az egyén fokozódó kiszolgáltatottságának az eszközévé is válhat. A telefonáló fél olykor ismeretlenek számára is elérhető. Névtelen hatalmak gázolhatnak bele az intim szférába, azaz ha úgy alakul, „Számon tarthatják, mit telefonoztam / s mikor miért, kinek” (József Attila: *Levegőt!*, 1935) (József 1983, 389). Kosztolányi Dezső ismert kínrímei talán ehhez a gondolatkörhöz is odaérthetők: „Átadta a telefont, / mit lombokkal telefont” (*Tréfák* – Kosztolányi 1984 II., 217). Kevésbé félelmetes, a zaklatás enyhébb formája, a telefonbetyár működése. Kosztolányi Dezső Esti Kornélját többek között telefonviccei kapcsán

is emlegethetjük, hiszen ő maga jegyzi meg, hogy aljas névtelen levelek szerzősége mellett ízléstelen telefonugratásokkal vádolták. Az alteregót megalkotó szerző, Kosztolányi Dezső sem volt járatlan ebben a műfajban. Kosztolányi, avagy Dide, Desiré huszonkét évesen ismerte meg a nála két évvel fiatalabb Fricit, azaz Karinthy Frigyes, akihez egy életre szóló barátság fűzte. A „New York vadjai” (Arany 2017) szinte sportot űztek egymás megvicceléséből. A telefonvica Karinthy prózájában is helyet kapott (Karinthy Frigyes: *Megszólal a telefon; Telefonkaland*).

A távbeszélő, a fővárosi és az országos hálózat folyamatos fejlesztésének köszönhetően, hamarosan a mindennapok nélkülözhetetlen eszközévé válik. Móricz Zsigmond *Rokonok* című dzsentriregényében nincs hivatali munka telefon nélkül, másrészt, amint az a regénykezdő „hangos képből” kiderül, a háziasszonyi teendőket is támogatja:

Arra ébredt, hogy a felesége a másik szobában telefonál.

– Te Juliska szívem, mi volt abban a pácban, mikor a múltkor nyulat ettünk nálatok?... Az akkor nagyon ízlett Pistának.

A szívét valami forró melegség és meghatottság öntötte el. Hát a felesége?... Telefonál... megkérdi, a nyulat hogy kell elkészíteni, hogy neki jóleszen...

Még könnyféle is szivárgott a szempillái közé.

Mikor orosz fogságban feküdt, akkor senki sem telefonált át egyik barakkból a másikba, hogy...

– Édesapám nyulat küldött... (Móricz 2006, 2).

Esti Kornél telefonja Kosztolányi Dezső novellaciklusában szintén egy bensőséges, intim térben jelenik meg. A családi miliő helyett ezúttal a „bennfentes”, a pártfogó intézkedik behúзва a külvilágot, társadalmi kapcsolatait. A telefonkészülék a szabadság eszköze, mert Esti „dózsólva a nyugalomban” az életmód luxusát élvezheti kapcsolatépítés közben. Ebből következik, hogy a gép házi kedvencé lép elő, már-már családtag, kitüntetett helye van a mindennapokban:

Esti délelőttönként, mikor fölébredt, az ágyába szokta vitetni telefonját. Odatétette párnája mellé, meleg paplanja alá, mint mások a macskát. Szerette ezt a villamos állatot. Amíg a pihentség jóérzésével kinyújtózkodott a széles ágyában, s dózsolt a nyugalomban, leemelte a hallgatót, bemondott egy számot. A város az ágyába jött (Kosztolányi 2011, 261).

A felsőbb körök tereiben felbukkanó telefonok az anyagi luxus szimbólumai. Esti Kornél történeteiből derül ki, hogy a világ legelőkelőbb szállodájában: „Minden helyiségben – a fürdőszobában is – három telefon állott a vendégek

rendelkezésére. Az egyik a szállodába szolgált, a másik a városba, a harmadik – melynek tölcseré rózsaszín volt – nem tudni, hová” (Kosztolányi 2011, 203).

Konklúzió

A nyugatos költők telefonmotívumait, telefonos szövegeit vizsgálva megbizonyosodhatunk róla, hogy a 20. század műszaki, technikai haladása, találmányai (autó, távíró, gramofon, írógép, telefon stb.) behatolnak a szerzők életébe, befolyásolják, könnyítik vagy nehezítik mindennapjaikat, munkájukat, s nem utolsósorban motívum, metafora vagy szimbólum formájában beköltöznek szövegeikbe, hatnak a szövegalkotás módszerére, folyamatára. Kultúrtörténeti szempontból a nyugatos írók vers- és prózaszövegeit olvasva lekövethetőek a telefon előfordulásai, magyarországi terjedése, használata. A távbeszélő egyre fontosabbá váló, kissé ambivalens szerepet betöltő entitásként is nyomon követhető a vizsgált szépirodalmi szövegekben.

Irodalom

- Ady Endre. 1982. *Összes versei I–II*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Arany Zsuzsanna. 2017. *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest: Osiris Könyvkiadó.
- Babits Mihály. 1993. *Összegyűjtött versei*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Babits Mihály. 1996. Tanulmány Adyról. In *Magyar irodalomtörténet arcképekben*. 145–172. Budapest: Ferenczy Könyvkiadó.
- Balogh Gergő. 2024. Szerelem, szexualitás és házasság modern viszonya Magyarországon a századforduló tanácsadó könyveinek, lexikonjainak és iskolai tankönyveinek perspektívájából. *Irodalomtörténet* (1): 24–44.
- Bödök Zsigmond. 2005. *Magyar feltalálók a távközlés történetében*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- Domonkos Csaba. 2021. Az első magyar telefonközpontot 140 éve építette Puskás Tivadar. *PestBuda*, máj. 3. https://pestbuda.hu/cikk/20210503_az_elso_magyar_telefonkozpontot_140_eve_epitette_puskas_tivadar (2024. máj. 12.)
- Füzi Izabella. 2016. Babits és a korai (magyar) mozi. *Apertúra* tél. <http://uj.apertura.hu/2016/tel/fuzi-babits-es-a-korai-magyar-mozi/> (2024. márc. 26.)
- Halmos Ferenc főszerk. 2005. *Pannon Enciklopédia: A magyarság kézikönyve*. Budapest: Pannon Könyvkiadó.
- Hózsza Éva. 2011. Az ugaroltak időszerűsége: A várakozó én attitűdje József Attila és Kosztolányi kötelékeinek látószögéből. In Uő. *Melyik Kosztolányi(m)?* 53–65. Szabadka: Életjel.
- Illyés Gyula. 1937. *Rend a romokban*. Budapest: Nyugat.

- Illyés Gyula. 1983. *A Semmi közelít: Hátrahagyott versek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Ismeretlen. 1877. Hírek. [A telephonnal, e távbeszélő készülékkel, kedden este próbát tettek...] *Fővárosi Lapok*, nov. 29. (273): 1306.
- József Attila. 1983. *Minden verse és verfordítása*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Juhász Gyula. 1979. *Összes versei*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Konkoly Dániel. 2019. Halál, telefon és hang Babits Mihály Haláltánc című költeményében. *Alföld* (1): 54–61.
- Kósa László szerk. 2006. *Magyar művelődéstörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kosztolányi Dezső. 1974. *Nero, a véres költő. Édes Anna*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. <https://mek.oszk.hu/04700/04772/04772.pdf> (2024. ápr. 14.)
- Kosztolányi Dezső. 1984. *Összes versei I–II*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kosztolányi Dezső. 2007. *Összes novellái I–II*. Budapest: Osiris Könyvkiadó.
- Kosztolányi Dezső. 2011. *Esti Kornél*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Kovács Krisztina. 2021. Démonok között: A Gólyakalifa és a zsánerfilm (rémfilm, kísértetfilm, noir-elemek). *Tiszatáj* (7–8): 119–136. https://epa.oszk.hu/00700/00713/00353/pdf/EPA00713_tiszataj_2021_07-08_119-136.pdf
- Lakner Judit. 1993. *Halál a századfordulón*. Budapest: História, MTA Történettudományi Intézete.
- Lőrinc László. 2016. *Életmódtörténet: Anyagi kultúra 1500-tól napjainkig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Móricz Zsigmond. 2006. *Rokonok: Regény és dráma*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Pápai Tamás. 2024. A hírközlés palotája: Telefonközpont a Terézvárosban. *PestBuda*, febr. 5. https://pestbuda.hu/cikk/20240205_a_hirkozles_palotaja_telefonkozpont_a_terezvarosban (2024. máj. 2.)
- Stoll Béla. 2000. József Attila utolsó verse. *Irodalomismeret* (4): 27–28.
- Szabó Lőrinc. 1982. *Összes versei I–II*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szabó Márton. 2022. *Társadalompoétika: A retorika, a nyelvészet és az irodalomelmélet társadalomtudományi státusa. 3. kötet. Irodalomelmélet*. Budapest: Akadémiai Kiadó – Nemzeti Közszerológiai Egyetem – Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Szénási Zoltán. 2019. Babits Mihály és az írógép – az irodalom médiumtörténetének összefüggésében. *Hungarológiai Közlemények* (3): 41–56.
- Szép Ernő. 2015. *Összes versei*, szerk. Urbán László. Szeged: Szukits Kiadó. <https://mek.oszk.hu/14000/14029/14029.htm> (2024. nov. 23.)
- Szőke György. 2005. Milyen az igazi kritikai kiadás?: József Attila összes versei I–III. *Irodalomtörténet* (4): 429–431.
- Tóth Árpád. 1979. *Összes versei, versfordításai és novellái*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Tverdota György. 2023. József Attila utolsó verse. *A Hetedik* 2 <https://www.ahetedik.com/muvek/jozsef-attila-utolso-verse/mu-1596>

Urbán László szerk. 1998. *Megszólal a telefon: Magyar írók a telefonról*. Budapest: Palatinus Kiadó.

TELEPHONE STORIES, MOTIFS IN HUNGARIAN LITERATURE

The “telephone culture” of the Nyugat generation of authors

The three generations of authors gathered around the defining journal of twentieth century Hungarian literature, *Nyugat*, not only contributed to raising Hungarian literature to a Western level but also participated in the development of urban, bourgeois culture. In addition to mediating and experiencing the latest trends in Western literature, they were actively present participants in the transformations of the urbanizing capital, including its technical and technological development. With the modernizing way of life, manner of living, transportation and communication innovations and tools, they lived not only as private individuals but also enriched their worldview, art, prose, and poetry. A common motif in the poems associated with the *Nyugat* was the telephone. The aim of this work is to explore the characteristics of the Budapest “telephone culture” and telephone usage as presented through the texts of the *Nyugat* generation of poets and prose writers.

Keywords: Nyugat, Hungarian literature, telephone, Budapest, cultural history

TELEFONSKE PRIČE KAO MOTIVI U MAĐARSKOJ KNJIŽEVNOSTI

„Telefonska kultura” književnog časopisa Nyugat

Uloga tri generacije autora okupljenih oko vodećeg časopisa mađarske književnosti 20. veka pod nazivom *Nyugat* („Zapad”), pored podizanja kvaliteta mađarske književnosti na zapadni nivo, ogleda se u stvaranju urbane, građanske kulture. Pored posredovanja i doživljavanja najnovijih tendencija zapadne književnosti, oni čine aktivne učesnike u transformaciji urbanizovane prestonice, uključujući i njen tehnički i tehnološki razvoj. Inovacije i sredstva modernizovanog načina života u oblasti životnog stila, saobraćaja i komunikacije, ne doživljavaju samo kao pojedinci, već njima obogaćuju svoju svest, umetnost, prozu i poeziju. Čest motiv u stihovima pesnika časopisa *Nyugat* predstavlja telefon. Cilj ovog rada je predstavljanje budimpeštanske „telefonske kulture” kroz tekstove pesnika i proznih pisaca u časopisu *Nyugat*.

Ključne reči: književni časopis *Nyugat*, mađarska književnost, telefon, Budimpešta, istorija kulture